

UNIVERSITAS
OSTRAVIENSIS
Facultas Philosophica

DO K O R Á N

Eduard Kubů, Jiří Šouša,
Aleš Zářický (eds.)

ČESKÝ A NĚMECKÝ SEDLÁK V ZRCADLE KRÁSNÉ LITERATURY 1848–1948

Eduard Kubů, Jiří Šouša, Aleš Zářický (eds.)

Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury 1848-1948

Diskurz mezi historií a literární vědou na téma

selského a hraničářského románu

© Dokořán, Ostravská univerzita v Ostravě, 2014

Tato kniha byla vydána v rámci grantu GA ČR č. P 410/12/0305 „Německé agrární hnutí v českých zemích v období habsburské monarchie (Ideologie agrarismu, politika, hospodářství)“ s finanční podporou potomků tradičních českých selských a mlynářských rodin Šoušových a Chvojových.

Publikace dále vychází s finanční podporou GA ČR

Reg. č. 13-28086S s názvem Historický proces modernizace (na příkladu Rakouského Slezska).

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být rozmnožována a rozšiřována jakýmkoli způsobem bez předchozího písemného svolení nakladatele.

Druhé vydání (první elektronické) v českém jazyce.

Odpovědný redaktor Marek Pečenka.

Redakce Radka Svobodová.

Recenzovali doc. PhDr. Pavla Vošahlíková, DrSc.,

a prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc.

Obálka Kateřina Řezáčová.

Grafická úprava a sazba Miloš Jirsa.

Konverze do elektronické verze Tomáš Schwarzbacher Zeman.

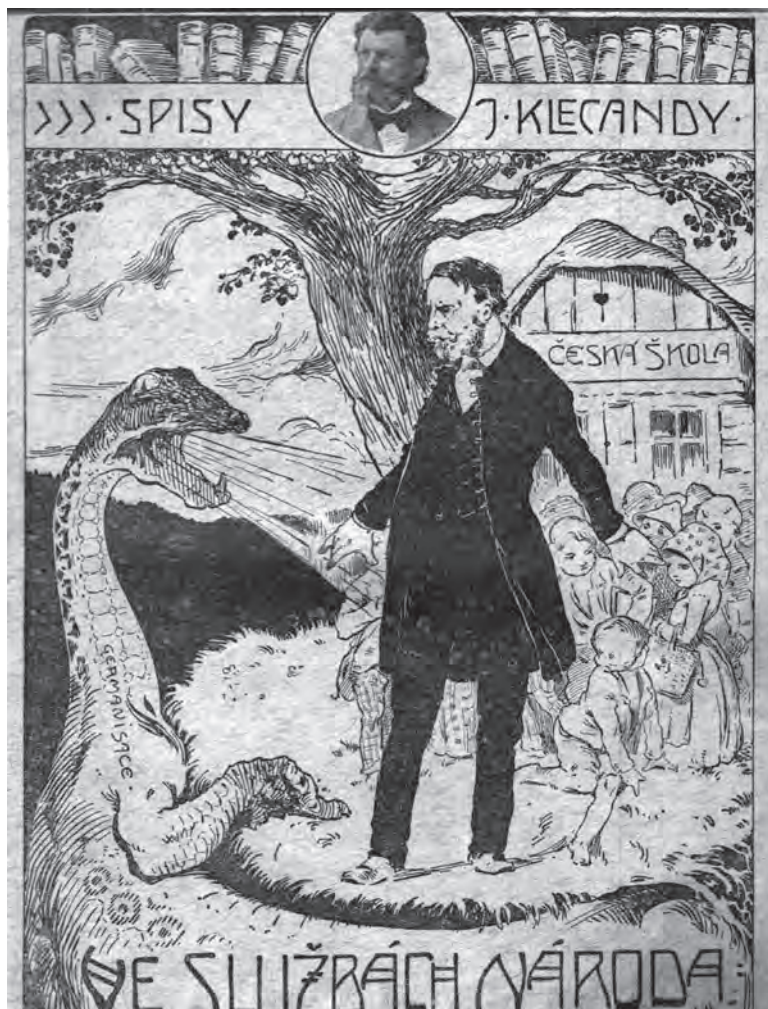
Vydalo v roce 2015 nakladatelství Dokořán, s. r. o.,

Holečkova 9, Praha 5, dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz,

jako svou 743. publikaci (181. elektronická).

ISBN 978-80-7363-681-4

edice **bod**

Německý drak germanizace útočí na českou školu. Obálka románu Jana Klecandy *Ve službách národa*, 2. vydání, Praha 1906.

Eduard Kubů, Jiří Šouša, Aleš Zářický (eds.)

ČESKÝ A NĚMECKÝ SEDLÁK V ZRCADLE KRÁSNÉ LITERATURY 1848–1948

*Diskurz mezi historií a literární vědou
na téma selského a hraničářského románu*

DOKOŘÁN

UNIVERSITAS
OSTRAVIENSIS
Facultas Philosophica

PRAHA 2014

Obsah

Předmluva (<i>Eduard Kubů – Jiří Šouša – Aleš Zárický</i>).....	9
Úvodem: pojmosloví – stav bádání – historický kontext (<i>Steffen Höhne – Eduard Kubů – Jiří Šouša</i>)	13
I. Venkovská společnost mezi sociálně-ekonomickým osvobozením a nacionálním a politickým probuzením (čtyřicátá až osmdesátá léta 19. stol.)	49
Neznámý svět: „České vesnice“. Obrazy venkovského života v německojazyčné literatuře pobřežnového období (<i>Steffen Höhne</i>).....	50
Jan Cimbura z Putimi a Helena Prchalová z Bříz. Krásná literatura a sociální dějiny (<i>Jiří Štaif</i>)	66
Symbol nepokořeného českého sedláka. Drama F. A. Šuberta <i>Jan Výrava (Jaroslav Šůla)</i>	79
Hans Nikolaus Krauss – svědek života chebského venkova posledních desetiletí 19. století (<i>Eduard Kubů</i>).....	94
Od idylického venkova k hraničářské hlídce němectví. Pohraničí českých zemí v díle Antona Josepha Ohorna (1846–1924) (<i>Jitka Balcarová</i>).....	113
II. Éra nastupujícího agrarismu a formování selsko-stavovských, nacionálních a politických identit	133
Stredoeurópsky roľnícky román a jeho zdroje (<i>Roman Holec</i>)	134
Interkulturalita v hraničářské literatuře. Příklad selského prostředí v románu Aloise Fietze <i>Tote Scholle</i> (Mrtvá hrouda) (<i>Jörg Krappmann</i>)	166

Hraničářství v dílech klasiků české literatury v období před Velkou válkou. Od Čechova <i>Lešetínskému kováře</i> ke Staškovu románu <i>Na rozhraní</i> (Eduard Kubů – Jiří Šouša).....	185
Fritz Mauthner: <i>Der letzte Deutsche von Blatna</i> (1886/87). Literární obraz krize politického liberalismu v Čechách (Václav Petrbok)	219
Anton Schott: <i>In falschen Geleisen</i> (1904) (Karsten Rinas)	242
Ztvárnění selského života na Šumavě v knihách Antona Schotta (Václav Maidl).....	254
Obraz sedláka na Hané v souboru povídek <i>Die Hanna</i> Jakoba Julia Davida (Ivana Šrámková)	275
Obraz sedláka v českém venkovském a selském kalendáři na přelomu 19. a 20. století (Barbora Štolleová).....	284
<i>Der Puchner: Ein Grenzlandschicksal</i>. Analýza hraničářského románu Wilhelma Pleyera (Anna Pípalová)	315
Román Františka Sokola-Tůmy <i>Na kresách</i>. Vesnice Těšínského Slezska ve víru česko-německo-polských nacionálních konfrontací (Veronika Srbová).....	349
Studentenroman. Recepte románů o studentech od Karla Hanse Strobla (Vendula Trnková)	369
Role krajiny v tzv. hraničářské próze konce 19. a počátku 20. století (Martin Tomášek)	388

III. Sedlák v politicko-nacionálních tenzích první Československé republiky, druhé světové války a tři roky poté.....	419
--	-----

Momentky z nacionálního konfliktu. Srovnání hraničářských románů Fritze Mauthnera a Gottfrieda Rothackera (Karsten Rinas).....	420
Bedřich Böser: <i>Druhá žena</i>. Selský román psaný na objednávku? (Lukáš Kolacia)	462

Sedlák spisovatelem a hraničářem. Hugo Scholz a jeho romány <i>Brunbacherleute</i> a <i>Noch steht ein Mann</i> (Eduard Kubů – Jiří Šouša)	477
August Scholtis a Fran Směja – dva pohledy na jednu zemi (<i>Hana Šústková – Aleš Zářický</i>)	514
Svět slovinského venkova, mezi fikcí a hospodářskými dějinami. Postřehy z pomyslného světa slovinského sedláka období do druhé světové války (<i>Žarko Lazarevič</i>)	525
Slovenský rolnický román z hlediska literárního agrarizmu (<i>Roman Holec</i>)	548
Román Ericha Herrmanna: <i>Sosenka</i> (<i>Torsten Lorenz</i>) ..	576
Agrarismus a cesta „básníků české půdy“ k ruralismu. Obraz vesnice v revue <i>Sever a východ</i> literární generace Josefa Knapa (<i>Drahomír Jančík</i>)	590
Poslední český selský román. Jan Vrba, <i>Venkov jedna rodina</i> . Chodský román o dvou dílech, Praha 1948 (<i>Jiří Šouša</i>)	614

Příloha: Z hraničářského veršování Hanse Watzlika (<i>Eduard Kubů – Jiří Šouša</i>)	640
--	-----

Několik shrnujících myšlenek závěrem (<i>Eduard Kubů – Jiří Šouša</i>)	643
---	-----

Místní rejstřík	667
Osobní rejstřík	669

Summary	675
---------------	-----

Preface	677
---------------	-----

Introduction: Terminology – State of Research – Historical Context	681
--	-----

A Few Conclusions by Way of Summary	719
---	-----

Předmluva

Eduard Kubů – Jiří Šouša – Aleš Zářický

Selský román, venkovský román a venkov vůbec se dnes nacházejí na periferii literárního zájmu. Nebylo tomu tak však vždy. Ve druhé polovině 19., ba ještě v první polovině 20. století se jednalo o masivní literární proud s nejširší klientelou. Tato díla se často řadila k triviální literatuře nabízející kratochvilné nenáročné čtení. Agrární romantika, realistická vyprávění z vesnice i venkovské příběhy nejrůznějších žánrů ovšem sehrály v evropských dějinách – a zvláště pak v dějinách střední Evropy – i jiné role než jen obecně kulturní. Jejich účinky a dopady nepřehlédnutelně zasáhly oblast sociální, ekonomickou, politickou a další jim podřazené oblasti. A právě prolínání literárního a mimoliterárního světa je věnována předkládaná kolektivní monografie.

Symptomatický průnik literárních a neliterárních aspektů literárních děl s venkovskou tematikou představuje ve střední Evropě selský román a jeho vysoce politizovaná odnož, německy nazývaná „Grenzlandroman“. „Grenzlandroman“ sice nemá zaužívaný český či anglický překlad, může však být překládán jako „román hraničářský“ či „román z pohraničí, příp. pomezí“ (rozumí se z pomezí jazykového, povětšinou německo-českého, posléze i německo-polského, německo-francouzského, německo-italského, německo-slovenského či německo-rumunského). Ještě v meziválečném období tento žánr náležel mezi literaturu nejčtenější. Společnost pro něj měla zvláštní předporozumění. Venkovská minulost české společnosti, ale i společnosti německé v českých zemích zanechala v jejich paměti ještě velmi živý otisk; vždyť z agrárního prostředí vzešla více než polovina tehdejšího městského obyvatelstva. To, ač žije ve městě, je s venkovem spojeno pupeční šňůrou svých kořenů, mentálních stereotypů a každodenních zvyků. Setrvačnost společnosti, jež i ve městech relativně dlouho, ještě minimálně jednu až dvě generace, do značné míry myslí v agrárních kategoriích (spo-

lečenské vědomí mezi městem a venkovem), zde se hrála svou významnou roli, a to zejména v nižších sociálních stratech.

Dílo je chronologicky vymezeno jediným stoletím 1848–1948. To je ve střední Evropě určující periodou pro vývoj občanských a dílem i nacionálních modernit. V českém prostředí je ohraničeno nástupem a zároveň i koncem občanské společnosti, které znamenaly počátek i pád moderního selství. Próza, ale i poezie ze selského prostředí, resp. venkovského prostředí na čáře nacionálního boje nechtěly v závěrečných desetiletích 19. století a s přibývajícím intenzitou až do čtyřicátých let 20. století vždy jen bavit. Sledovaly i zřetele etnograficko vlastivědné, jazykově dialektologické a v neposlední řadě cílily k výchově a mobilizaci venkovského obyvatelstva ve prospěch národa, selského stavovství, zájmového semknutí venkova. Nepřekvapí proto množství rozličných interpretací. Mnohé podléhaly ideologickým vlivům, často jim doslova ochotně a programově sloužily. Tím se otevírá pole pro užitečnou interdisciplinární spolupráci historiků, literárních vědců, ale i specialistů dalších společenských věd. Žánr selského románu, „Grenzlandromanu“, popřípadě „Heimatromanu“ (románu z domoviny) skýtá originální výpověď nejen o autorech, ale i – a to především – o čtenářstvu, tedy o společnosti.

Odlišný vývoj venkovské literatury nacionálně české a německé dokumentuje mentální vzdalování české a německé společnosti. Česká venkovská literatura ve svém hlavním proudu směřuje na počátku třicátých let 20. století k ruralismu akcentujícímu společenskou tradici na venkově, vztah lidí k půdě, rodinné vazby, mystickou lyriku venkova a v neposlední řadě i hodnoty křesťanství. Nacionální identita je tu sice podstatná, ale nehraje určující roli. V prostředí německém hlavní proud sice také směřuje k venkovské idyle návratu k přírodě, ale nezřídka čerpá i z germánsko-pohanských mýtů. Je obrazem konzervativního myšlení pracujícího stále častěji s pojmem životního prostoru, a dokonce i rasové čistoty. Ačkoliv nelze všechny selské romány vzniklé na území Německa a v oblastech Evropy osídlených Němci označit jako „prenacistické“ či „nacizující“, není sporu o tom, že hlavní proud venkovské selské literatury je vyjádřen tak zvanou „Blut und Boden“ literaturou (literaturou „krve a půdy“), tedy nacionálně ostře profilovanou literaturou, jež významně přispěla k utváření

nacionálně socialistického obrazu venkova. „Grenzlandroman“, „Bauernroman“ či tzv. „Heimatroman“ představovaly v Hitlerově Německu jeden z protežovaných segmentů kultury.

Komparace české a německé literatury reflektující selské prostředí na česko-německém jazykovém pomezí přispívá k pochopení neblahých vývojų dvacátého století s jejich jinonárodní společenství zcela negujícími stereotypy myšlení, intolerancí a oboustranně osudově extrémními řešeními. Ukazuje nezastupitelnou roli kultury ve formování stavovských, politických a nacionálních identit, kde kultura představuje nesmírně důležitý, někdy prvoplánově zřejmý, jindy podprahový propagandistický nástroj. Předkládaná kolektivní monografie chce historikům připomenout, jak důležitým, a přesto tak spoře využívaným historickým pramenem je krásná literatura. Literárním historikům připomíná historické kontexty vzniků děl, jež jim nezřídka dávají nový rozměr. Editoři respektují názorový rozptyl a terminologická specifika autorů jednotlivých kapitol. Přitom je třeba zdůraznit, že se jedná spíše o nuance než o zásadní rozdíly. Značí vědecký diskurz s jeho množinou přístupů a porozumění k uvedeným literárním žánrům, a to pod zorným úhlem metod literární vědy na straně jedné a metod historických, ať již dějin kulturních, politických, sociálních a hospodářských na straně druhé. Autoři a editoři publikace si od ní slibují plnokrevnější obraz rolníka a sedláka v historicky určujících procesech závěru 19. a první poloviny 20. století artikulovaný očima beletrie. Doufají v oslabení tradičních jednostranných, nacionálně zabarvených soudů a dezinterpretací.

Předkládaná kolektivní monografie je společným edičním dílem badatelského týmu historiků FF UK v Praze sdružených v rámci grantového projektu GA ČR č. P 410/12/0305 s názvem: „Německé agrární hnutí v českých zemích v období habsburské monarchie (Ideologie agrarismu, politika, hospodářství)“ a pracovníků Centra pro hospodářské dějiny Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě. Podílela se však na ní i řada odborníků dalších prestižních pracovišť v České republice, ať již Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Akademie věd České republiky i jiných. Zvláštní přínos znamenala účast badatelů německých, ale i dalších zahraničních odborníků ze

Slovenska a Slovinska. Prubířským kamenem výměny názorů bylo velmi zdařilé sympozium s názvem „Obraz sedláka v beletrii druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století ve stínu nacionalismu. Česká a německá literatura v českých zemích/ /střední Evropě v komparativní perspektivě“, konané ve dnech 22. a 23. listopadu 2013 v Pražském literárním domě autorů německého jazyka. Editoři tímto děkují všem spoluautorům, kteří se rozhodli do projektu aktivně přispět.

Praha - Ostrava, srpen 2014

Venkovská idyla z titulní strany publikace *Dorfboten-Kalender 1924.*

Úvodem: pojmosloví - stav bádání - historický kontext

Steffen Höhne - Eduard Kubů - Jiří Šouša

Fenomén venkovské literatury (pojmosloví)

Pojem „selský román“ zdánlivě jednoznačně vymezuje podstatu daného literárního žánru: literatura pojednávající vesnici, sedláka, selský statek. Při důkladnějším pohledu je ovšem situace významně jiná, a to jak v jazykově německé střední Evropě, tak v prostředí českém. Obsah pojmu se vyvíjel, a to velmi podstatně, jak v perspektivě časové, tak teritoriální. Přitom se evidentně překrývá s řadou pojmů příbuzných a blízkých, jakými jsou v německém prostředí Heimatroman, Heimatgeschichte, Dorfroman, Dorfgeschichte, Bauernerzählung.¹ Navíc základní pojem Bauernroman může být překládán nejen jako „selský román“, ale i širě jako „román rolnický“. V českém prostředí pak vykazuje souvislost (minimálně prostorovou) s venkovským románem, jak jej nazývá Gabriela Preissová,² vesnickým románem, jak označuje svou prózu Karolina Světlá,³ a především pak s díly autorů kriticko-realistické literatury situovanými do prostředí venkova, ať již prózami Karla Václava Raise, Josefa Holečka, či Terézy Novákové. Venkovskou prózu psali i další autoři, ať již Vítězslav Hálek, či Alois a Vilém Mrštíkovi. Přímou jako selský román označili svou prózu Karel Pleskač, Václav Prokůpek, Bed-

1 K obsahu pojmu Peter Zimmermann, *Der Bauernroman. Antifeudalismus - Konservatismus - Faschismus*, Stuttgart: Metzler 1975, s. 1-10. Ostatně sám Zimmermann literaturu tzv. žánru Heimat shrnul pod pojem Bauernroman. K rozptýlu porozumění uváděným pojmům a jejich vývoji viz *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte*. 2. Auflage, Werner Kohlschmidt und Wolfgang Mohr, 1. Band A-K, Berlin: Walter de Gruyter & Co. 1958, s. 139-141, 274-279. Dále pro fázi před 1848 Uwe Baur, *Dorfgeschichte. Zur Entstehung und gesellschaftlichen Funktion einer literarischen Gattung im Vormärz*. München: Fink 1978.

2 Gabriela Preissová, *Její pastorkyňa: venkovský román*, Praha: Vladimír Orel 1930.

3 Karolina Světlá, *Kříž u potoka: vesnický román*, Praha: Spolek pro vydávání laciných knih českých: edice Maticе lidu 1868; *táž, Vesnický román*, Praha: Spolek pro vydávání laciných knih českých: edice Maticе lidu 1869.

řich Böser⁴ či Jan Vrba.⁵ Svým centrálním tématem učinil venkov celý literární směr zvaný ruralismus.⁶

Z množiny výše uvedených pojmů se jako klíčový v Německu ukazuje být – pod zorným úhlem odborných příruček literární historie – pojem Heimatroman. Jeho hlavním poznávacím znamením jsou: venkovské jeviště, zemědělská usedlost a její osazenstvo. Český překlad pojmu Heimatroman přináší problém a není divu, že není zcela ustálen. Stanislav Sahánek ve svém přehledu německých literárních dějin z roku 1941 jej z hlediska obsahu velmi výstižně přeložil jako „literaturu domácího svérázu“.⁷ Bylo by to ovšem možné přeložit i jako „vlastenecký román rurální“ či méně obsahem výstižně, ale jazykově relativně přesně jako „román z domoviny“.⁸ Překladatelka sudetoněmeckých literárních dějin Josefa Mühlbergera Veronika Dudková (edičně připravili Veronika Dudková a Václav Petrbock) pracuje s pojmem literatura / básníci domoviny (Heimatliteratur).⁹ Z výše naznačeného rozptylu vyplývá pojmová neustálenost literatury soustředěné na problematiku venkova a selství. Proto pokládáme za vhodné a užitečné stručně nastínit vývoj uvedených typů literatury s ohledem na jejich tematické zaměření.

Podívejme se nejprve na literaturu německou, jež ve střední Evropě a českých zemích udávala v 18. a 19. století tón, a je třeba říci, že to platí i pro literaturu s venkovskou tematikou. Ta dokumentuje „odfeudalizování“ zemědělství, prosazování agrárního kapitalismu, proměnu venkova směrem k námezdní práci a formování zemědělského proletariátu, odliv obyvatel-

4 Blíže srov. kapitulu Lukáše Kolacii, Bedřich Böser: Druhá žena. Selský román psaný na objednávku?

5 Srov. kapitulu Jiřího Šouši, Poslední český selský román. Jan Vrba, Venkov jedna rodina. Chodský román o dvou dílech, Praha 1948.

6 K problematice ruralismu nově srov. sborník Ruralismus, jeho kořeny a dědictví, Semily: Státní okresní archiv Semily 2005; a zejména kapitola Drahomíra Jančíka, Agrarismus a cesta „básníků české půdy“ k ruralismu. Obraz vesnice v revue Sever a východ literární generace Josefa Knapa.

7 Stanislav Sahánek, Přehledné dějiny německého písemnictví, Praha: Česká grafická Unie 1941, s. 220–223.

8 Srov. Václav Maidl, Jedna exoticky místní literatura, Světová literatura 39, 1994, s. 186–187.

9 Josef Mühlberger, Dějiny německé literatury v Čechách 1900–1939, Ústí nad Labem: Albis International 2006, s. 85, 87, 89, 91.

stva z venkova do měst, ale i posilování moderního velkostatku na úkor rolnického obyvatelstva. K tomu přistupuje problematika industrializace, „poměštění“, stále výraznější závislost zemědělství na vývoji hospodářského cyklu (konjunktura, krize). Přitom je symptomatické, že autory této literatury nejsou sami sedláci a rolníci, nýbrž měšťanská střední třída. Také čtenáři nejsou primárně, ač to může překvapovat, rolníci, nýbrž střední a především nižší střední městské vrstvy („maloměšťáci“).

K první „zakladatelské generaci“ Heimatromanu náleží autoři publikující svá díla ve třicátých až padesátých letech 19. století, jako např. švýcarský literát Jeremias Gotthelf (vlastním jménem Albert Bitzius; 1797–1854), v jehož románech jsou předznamenána klíčová témata selských románů střední Evropy přelomu 19. a 20. století.¹⁰ Autor se ve svých dílech vymezuje vůči radikálnímu liberalismu, spekulantství, městským formám života, ničení náboženství a mravů, alkoholismu, kriminalitě, sexuálním výstřednostem, tedy vůči tématům živým i o půlstoletí později. Také v dílech dalšího reprezentanta zakladatelské generace Bertholda Auerbacha (1812–1882), jenž rovněž publikoval svá první díla ve čtyřicátých a padesátých letech 19. století, jsou patrné stavební kameny budoucí ideologie agrarismu pracující s protiklady venkov × město, příroda × kultura, staré zvyky a pořádky × sociálně-ekonomický pokrok. Velmi konzervativní tendenci vykazuje další zakladatelská osobnost Heimatliteratur Karl Immermann (1796–1840), jehož literatura přináší patriarchálně feudální komponenty, protiliberální a radikálně nacionální tendence, proti sobě staví svět městského života a svět života venkovského.

Druhá vývojová fáze Heimatliteratur je (plus minus) vymezena vznikem Německého císařství a trvá až do konce první světové války. Profilujícími autory tohoto období jsou Ludwig Anzengruber (1839–1889), Gustav Frenssen (1863–1945) a Ludwig Ganghofer (1855–1920). Jestliže Anzengruber vyjadřuje osví-

10 Srov. Jeremias Gotthelf, *Uli, der Knecht*, Zürich - Frauenfeld: Beyel 1841; *týž, Uli, der Pächter*. Berlin 1846–49 a další Gotthelfovy práce. Ke Gotthelfovi viz Walter Pape, *Erzählkunst und Volkserziehung. Das literarische Werk des Jeremias Gotthelf*, Tübingen: Niemeyer 1999; Steffen Höhne, *Jeremias Gotthelf und Gottfried Keller im Lichte ethnologischer Theorien*, Bern: Francke 1989.

cené sociálně kritické pozice, Frenssen znamená v žánru nástup nové tendence charakteristické pro jeho třetí tvůrčí období, tj. období meziválečné a léta druhé světové války. Patrný je pro něj antiindustrialismus, antimodernismus, antiintelektualismus, ale také antisemitismus, kult germánství, šovinisticko-expanzionistický militarismus, tedy to, co vede hlavní proud Heimatliteratur směrem k nacionalismu a ideologii „Blut und Boden“. Posledně jmenovaný (Ganghofer) náležel k nejznámějším a nejprodávanejším autorům tohoto žánru; jeho nejčtenější román vyšel v roce 1901 pod názvem *Jörn Uhl*. Vykazuje příklon k rasovým atributům aktérů, mytologizaci přírody, osudů, krajiny a válek, selská krev se rozpouští v tůni industrializace. V literatuře podмінěné mýtem krve a půdy meziválečného období se ze selského světa vytrácela vesnická idyla a byla vytačována heroizujícím obrazem sedláka.¹¹

Specifický charakter má rakouská větev Heimatromanu. K jejím zakladatelům náleží Joseph Schreyvogel s jeho *Dorfgeschichte*, které symptomaticky vyjadřovaly venkovskou idylu 19. století a znamenaly mentální únik z města. V jeho pracích je venkov prezentován jako rezervoár tradičních ctností, jakými jsou pokora, skromnost, opravdovost, upřímnost. K rakouskému Heimatromanu jsou dále počítáni věhlasní autoři Adalbert Stifter, Marie von Ebner-Eschenbach či Peter Rosegger. Ti se snažili odvrátit pozornost od problémů rostoucího nacionalismu, expanzivního průmyslu a obchodu, které rakouský venkovský statický svět vyváděly z rovnováhy. K významným regionálně zakotveným autorům náležel i Leopold von Sacher-Masoch narozený ve Lvově. Nelze však mluvit o specifickém rakouském literárním směru Heimatromanu, neboť nebyl programově a obsahově jednotný. V meziválečném období se rakouský Heimatroman stále více blíží německému. K jeho nejtypičtějším představitelům náleží Karl Heinrich Waggerl s jeho heroizujícím zobrazením sedláka oddaného „hroudě“ v románu *Brot* (1930).¹²

11 W. Kohlschmidt – W. Mohr (eds.), *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte*, s. 141.

12 K problematice rakouského Heimatromanu srov. Hildegard Irmgard Huber, *Formen des österreichischen Heimatromans der dreissiger Jahre*, Dipl. Arbeit, Universität für Bildungswissenschaften Klagenfurt, Klagenfurt 1979.

Literatura zaměřená na selství a venkov sice nabízí díla takových autorů, jakými jsou Adalbert Stifter, Knut Hamsun či Stanisław Reymont, tedy díla spadající do zlatého fondu evropského a světového písemnictví, na druhou stranu její vyústění představuje masa triviálních románů vydávaných jak v různých periodikách, v sešitových řadách i v brožovaných a vázaných vydáních. Skutečnost, že Heimatliteratur se dostalo oficiální podpory nacionálně socialistické kulturní politiky, přispěla k tomu, že v literární vědě tento typ literatury ztratil do té míry kredit, že vypadl z literárního kánonu.

Venkovská literatura v českých zemích vykazovala oproti literatuře německé zpoždění téměř jedné generace, ale především – její určení a tematické vymezení se významně odlišuje. Na jejím počátku stojí konstitutivní dílo české moderní literatury, a sice *Babička* Boženy Němcové nesoucí podtitul *Obrazy venkovského života*. Lyrizovaná vesnice je obrazem harmonického soužití lidí mezi sebou i přírodou. Je místem životních jistot a pohody, kde jsou sice i špatnosti a vášně, kde se odehrávají také tragédie, jako všude v lidském životě, ale všechno je to sladěno krásou a harmonií nějakého vyššího – božského či přírodního – řádu. Tvorba Boženy Němcové předznamenává základní typy české prózy pro zbytek 19. století. Jsou to vesnická próza, sociální a ženská tematika i lyrizovaná próza. V jejích námětech a stylu splývají prvky romantismu a realismu.¹³ Literární generace Májovců reprezentovaná především Vítězslavem Hálkem a Karolinou Světlou vyjadřuje úkoly nové. Přichází s požadavkem, aby literatura pravdivě zobrazovala soudobý život. Tomu odpovídají první Hálkovy povídky zobrazující vztah dvou mladých lidí, jimž předsudky, majetková nerovnost či neochota rodičů brání v lásce. Hálkova vrcholná díla z počátku sedmdesátých let přinášejí obraz neradostného života na statku s typickou chamtivostí majetných, kontrastující s láskou a životem srovnávajícím se s přírodními zákony lidí chudých. Hálek zachycuje podobu českého venkova v době jeho zlomu, kdy odeznívá starý patriarchální životní styl. Hálkovo hledání nového světa vede k idealizaci jeho hrdinů.

13 V takovéto výstižné zkratce charakterizuje význam Boženy Němcové její specializované muzeum v České Skalici, <http://www.muzeumbn.cz/>, cit. 31. 7. 2014.

Za zakladatelku moderního venkovského románu, kterému sama autorka dala přídomek „vesnický“, je považována Karolina Světlá. Její inspirace sahá k evropským tvůrcům venkovského románu Ivanu Sergejeviči Turgeněvovi a George Sandové. Nicméně dílo K. Světlé je hluboce zakořeněno v nacionálně českém prostředí. Pracuje s pečlivě studovaným národopisným koloritem. Má markantní lidovýchovné ambice. Světlá ve svých dílech utvářela modely lidských postojů vyzývající k následování či odmítnutí. Symptomatická je i heroizace jejích postav, idealizace prostředí. Venkov nezůstal opomenut ani v tvorbě autorů hlásících se k časopisu *Lumír* či almanachu *Ruch*, ať se již jedná o Svatopluka Čecha, Antala Staška, či Josefa Václava Sládka. Jejich tvorba, ale třeba i tvorba Jaroslava Vrchlického, silně vyjadřovala pokračující proces české nacionální emancipace. Antonín Měšťan přímo hovoří o „literatuře v úloze národní reprezentace“.¹⁴ Jan Václav Novák a Arne Novák období závěru sedmdesátých let až počátku devadesátých let charakterizují jako dobu zápasu snah národně-výchovných se západnickým umělectvím.¹⁵ Josef Václav Sládek pak ve svých *Selských písních* vytváří obraz vyrovnaného člověka v „*dělné pospolitosti a ve svěžené přírodě*“.¹⁶ Idealizovanou představu sedláka jako opory národa a jeho naději přivítalo na konci 19. století formující se agrárně laděné politické hnutí.

V devadesátých letech 19. století v českém literárním světě vrcholila diskuse o tom, zda idealizující přístup k venkovu nastolený Sládkem s jeho národními rolemi (venkov základ národa) by neměl být vystřídán pohledem realističtějším, neboť venkov vyjadřuje nejen mravní čistotu, ale třeba i sílu mamonářství a hon za majetkem. Do literárního diskurzu vstupuje realismus a naturalismus reprezentovaný Janem Herbenem, Ignátem Herrmannem, Karlem Matějem Čapkem-Chodem či Karlem Václavem Raisem. Ti kladou větší důraz na objektivní poznávací

14 Antonín Měšťan, *Česká literatura 1785–1985*, Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1987.

15 Jan Václav Novák – Arne Novák, *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*, 4. přepracované a rozšířené vydání, Olomouc: Nákladem R. Prombergra 1936–1939, s. 637–825.

16 Jan Lehár – Alexandr Stich – Jaroslava Janáčková – Jiří Holý, *Česká literatura od počátku k dnešku*, Praha: Lidové noviny 1998, s. 311–312.

hodnoty literárního díla, soustřeďují se na současnost, chtějí zachytit společenský život v mnohosti jeho podob, zřetele výchovné a umělecké ustupují do pozadí. Vesnici z realistického nadhledu přibližuje i Teréza Nováková. Na realistický odkaz venkovské literatury navázali Josef Holeček, Jindřich Šimon Baar a s ním příbuzensky spřízněný Jan Vrba, bratři Alois a Vilém Mrštíkové, Gabriela Preissová.¹⁷ Venkovský román této doby je profilován regionálně, nábožensky i sociálně a pochopitelně si ponechává svůj „národní charakter“.

Závěr 19. století znamenal dramatický rozvoj nakladatelského podnikání a kvantitativní rozvoj publikované literatury, vznik a rozvoj nových žánrů. Demokratizace čtenářského vkusu s tímto vývojem svázaná a autory zpětně ovlivňující vedla k rozšíření méně náročné konzumní literatury, někdy se také výstižně hovoří o „proze konvenční“, již můžeme označit v extrémních polohách za literaturu triviální, kýčovou.¹⁸ Vždyť její hrdinové jsou svými charakteristikami i vzorci jednání stereotypní, ba prefabrikovaní, jakoby utvoření literární konvencí.¹⁹ S nástupem politického agrarismu se určitým způsobem

Portrét patriarchy české selkové literatury Josefa Holečka z jeho knihy *Selství*, Praha 1928.

17 K jejich významu a prezentaci v kolektivní monografii srov. příslušné kapitoly.

18 K problematice srov. Peter Domagalski, *Trivialliteratur. Geschichte - Produktion - Rezeption*, Freiburg im Breisgau: Herder Verlag 1981; Walter Killy, *Versuch über den literarischen Kitsch*, in: *Kitsch. Texte und Theorien*, Ute Dettmar und Thomas Küpper Hg., Stuttgart: Philipp Reclam jun. 2007, s. 240 až 253; Hans-Dieter Gelfert, *Was ist Kitsch?* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2000; Dieter Kliche, *Kitsch*, in: *Ästhetische Grundbegriffe Bd. 3*. Stuttgart: Metzler 2010, s. 272-288.

19 Bohuš Balajka, *Přehledné dějiny literatury. Dějiny české literatury s přehledem vývojových tendencí světové literatury do devadesátých let 19. století, I.*, Praha: Fortuna 1996, s. 184.

vyrovnává i literatura. Politický agrarismus si osvojuje dílo Josefa Holečka s jeho pojetím selství, které konvenuje stranou nesenému stavovství. J. Holeček pochází ze selského rodu, má tedy „selskou krev i duši“. Politický agrarismus jako ideologie vkročil i do literatury, v evropských literaturách se nabízí celá řada paralel vyjadřujících vzájemné souvislosti a ideové transfery.²⁰ Snaha o formování selsko-stavovské české literatury výrazněji neuspěla. Vykvetla v podobu nenáročného, vpravdě triviálního čtení pracujícího s klišé venkovské idyly, sedláka, resp. rolníka jako živitele národa a zdroje jeho morální a kulturní obrody vedoucí ke kořenům lidské jsoucnosti. Symptomatickým raným pokusem o takovouto literaturu je román *Lovci* Maxe Leoniera, vlastním jménem Jana Pavlíka (1880–1957), součást románové trilogie *Bryllové*, jejíž první díl vyšel v roce 1911. Román se zabývá osudy rodiny Brylů, kteří po šestnáct generací „skrápějí“ svou půdu vlastní krví. Kromě mezilidských vztahů a rodinných zápletek vnáší román do literatury problémy rolnictva, jakými jsou státní subvence, meliorace, vztah sedláka a politiky, náboženství apod.²¹ Dalším příkladem takové literatury z pera autora druhé až třetí řady je próza Bedřicha Bösera z roku 1930 nazvaná *Druhá žena*, v níž se již přímo objevuje politikum nesené agrární stranou.²²

Zřejmě nejtypičtějším představitelem politického agrarismu v krásné literatuře, jehož díla bychom mohli nazvat literárním agrarismem či také selsko-stavovským románem, je Jaroslav Marcha, vlastním jménem Dominik Nejezchleb (1880 až 1961), člen a od roku 1910 tajemník agrární strany pro Moravu a Slezsko, člen Revolučního národního shromáždění, následně v letech 1920–1935 člen poslanecké sněmovny a v letech 1935–1939 člen senátu Národního shromáždění. Tento sedlák, který po celou dobu úspěšné politické kariéry hospodařil v Babicích nad Svitavou, postrádal vyšší vzdělání. Přesto však napsal na dvě desítky knih beletristických a dalších pět desítek

20 Srov. kapitolu Romana Holce, Stredo-európsky roľnícky román a jeho zdroje.

21 Max Leonier, *Lovci*. Pokus o český selský román z doby současné [Románová trilogie „Bryllové“ díl I.], Hradec Králové: Bohdan Melichar 1911.

22 Srov. kapitolu Lukáše Kolacii, Bedřich Böser: *Druhá žena*. Selský román psaný na objednávku?

Portrét představitele českého literárního agrarismu Jaroslava Marchy ze sborníku *Básníci selství*, Praha 1932.

titulů drobných spisů politických a hospodářských. Jeho tvorba byla, jak jinak, zaměřena na venkov, život na vesnici určovaný agrárním a křesťanským rokem. Symptomaticky kladl klidný venkov do kontrapozice ke zkaženému městu, kritizoval tendenci mladé generace odcházet z venkova do města.²³

Marcha dosáhl se svou literaturou relativního úspěchu a dočkal se i nepřehlédnutelného uznání v podobě volby do čela Kola moravských spisovatelů. Tento spolek založený roku 1912 si kladl za cíl rozvíjet na Moravě českou kulturu,

hájit zájmy českých spisovatelů a seznamovat s jejich produkcí nejširší vrstvy obyvatelstva. Spolek měl k dispozici vlastní nakladatelství a vydával řadu publikací, monografií i tematických sborníků věnovaných např. takovým osobnostem, jakými byli Alois Mrštík či Otokar Březina.

Dvacátá a třicátá léta na Moravě vynesla do popředí literární tvorbu zaměřenou na vesnický život i další autory ve své době vcelku čtené, ať již Metoděje Jahna, jenž ve svém románu *Selský práh* vydává neidealizované, až syrové svědectví o kontinuitě několika generací rodů na selském gruntě, či Vojtěcha Martínka s jeho románem *Černá země*, s jeho kritickou sociální analýzou vesnice a selského gruntu. Tato tvorba s politickým agrarismem paralelní, nikoliv ovšem ideově souvislá, svými literárními kvalitami a originalitou stojí nesporně výše. To platí v plné míře o dalším specifiku české venkovské literatury, ale i české literatury jako takové – ruralismu. Ruralismus značí literární směr odvozený od latinského slova *rus, ruris, n.* = venkov, venkovský statek, pole, půda, jenž se zrodil v českém prostředí v průběhu třicátých let 20. století. Hlásal, řečeno slovy Josefa Knapa – jedné

23 Lenka Tomanová, *Postavy v díle Jana Vrby a Jaroslava Marchy*, bakalářská práce obhájená na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity v Brně, Brno 2010.

Titulní strana sborníku
Básníci selství, Praha 1932.

z jeho klíčových osobností, princip „*návratu k půdě, vnitřnější lásce k zemi jako udržovatelce života a pevné ose v časech plných otřesů, nejistoty a úzkosti*“.²⁴

Ruralisté ve své tvorbě navazovali na domácí tradice, nicméně někteří badatelé vidí v jejich tvorbě i zdroje literatury světové.²⁵ Ruralistickými manifesty jsou dva sborníky s příznačnými názvy *Básníci selství*²⁶ a *Tváří k vesnici*²⁷. Velmi pěknou definici ruralismu

24 Josef Knap, *Básníci selství. Studie o ruralismu u nás*. Praha: Svobodné učení selské 1932, s. 10. K Josefu Knapovi nově Martina Boldánová, *Josef Knap - neumlčený ruralista z Jičínska*, diplomová práce obhájená na Pedagogické fakultě UK, Praha 2007.

25 K mezinárodním zdrojům ruralismu srov. Antonín Matula, *Hlasy země v evropských literaturách*. Štěpnice 33. Praha: Svobodné učení selské 1933; Kol. (Josef Galík, Lubomír Machala, Eduard Petrů, Martin Podivinský, Jan Schneider, Jiří Skalička, Alena Štěrbová), *Panorama české literatury. (Literární dějiny od počátků do současnosti)*, Praha: Rubico 1994, s. 270; Jaroslav Med, *Ideové kořeny ruralismu*, in: *Ruralismus, jeho kořeny a dědictví. Z Českého ráje a Podkrkonoší - supplementum 10*, Semily: Státní okresní archiv Semily 2005, s. 11-14.

26 *Básníci selství. Studie o ruralismu u nás*, Uspořádal Josef Knap, Praha: Svobodné učení selské 1932.

27 *Tváří k vesnici*, Uspořádal Jan Čarek, Praha: Novina 1936.